

Orfeus en symbolgestalt för återupplivning

Döden är ett centralt tema i sekelskiftespoeten Rainer Maria Rilkes författarskap. I diktcykeln »Die Sonetten an Orfeus« skildrar han förloppet i en ung kvinnas dödliga sjukdom. Mot bakgrund av Orfeusmotivet, hämtat från Ovidius' »Metamorfoser«, ger han sin syn på döden som en komplementär enhet till livet, inte dess motsats. Denna syn på döden rättfärdigar termen återupplivning, menar artikelförfattaren, som ifrågasätter den och föreslår återanimering som en mer adekvat benämning.

CARL LINDGREN

avdelningsläkare, med dr, Neuropediatrika programmet, Astrid Lindgrens barnsjukhus, Karolinska sjukhuset, Stockholm

■ De flesta läkare har någon gång varit delaktiga i en så kallad återupplivningssituation. Inom specialiteten neonatologi är återupplivning ofta en del av det dagliga arbetet. Ordet återupplivning fascinerar och förbryllar. Att återuppliva någon antyder språkligt att »ge någon livet åter«, och i logisk konsekvens med det har vederbörande vid något tillfälle tidigare »haft livet«, förlorat det, för att sedan få det åter.

I biologisk mening innebär frånvaro av liv att en organism inte längre har förmåga till näringsintag, ämnesomsättning, utsöndring, spontan rörlighet, fortplantning eller reaktion på yttre stimuli. Dödens inträdande har av hävd knutits till den tidpunkt då andning och hjärtaktivitet upphör. Människan »ger upp andan« samtidigt som ingen puls kan konstateras. Detta har kallats hjärtdöd och har senare ställts mot begreppet hjärndöd.

Med hjärndöd menas att en andel av kroppens celler, med varierande grad av understöd, fortsatt kan fullgöra sina funktioner, men att kroppens delfunktioner inte längre kan sammanhållas i och med att den integrerande funktionen oåterkalleligt upphört att fungera [1].

Återupplivning är en tämligen drastisk term i jämförelse med dess franska motsvarighet: réanimation, där anima kan ha betydelsen av såväl luft, andedräkt som själ. Den engelska motsvarigheten resuscitation kan härledas ur latinets re-suscito (få någon att resa sig upp). För den moderna, sekulariserade människan är tanken att man kan uppväcka döda personer till liv orimlig.

Kanske en neologism som återanimering bättre skulle beskriva vad som egentligen sker.

Döden en annan sida av livet

En alternativ syn på återupplivning företräds av den tjeckiskfödde, tyskspråkige, sekelskiftespoeten Rainer Maria Rilke (1875–1926). Få författare har sysselsatt sig med frågan om döden i samma utsträckning som Rilke. En central tanke i detta utforskande var att varandet, »das Sein«, utgörs av två komplementära enheter: det levande (livet) och det icke levande (döden). Emellertid är inte döden livets motsats utan endast den andra, obelysta sidan av varandet. Döden innefattas i livet. Varje människa bär sedan födelsen döden med sig – likt äpplet sina kärnor. Det finns också en flytande övergång mellan de båda sidorna av varandet, och transitoriska växlingar mellan de båda tillstånden förutsätts möjliga. Med denna syn på döden som den komplementära delen av livet blir således begreppet återupplivning inte helt ologiskt.

Växling mellan det levande och det döda

I diktcykeln »Die Sonetten an Orfeus« (1922) använder Rilke den antika myten från Ovidius' »Metamorfoser« som redskap för att åskådliggöra växlingar mellan det levande och det döda [2]. Orfeus var son till guden Apollon, och denne hade såväl medicinen som de sköna konsterna inom sitt fögderi. Hans mor var musan Kalliope. Det var således inget föraktligt genetiskt material som Orfeus bar på. Med den sjusträngade lyran, som han fått från sin far, djärves han stiga ner i de dödas rike för att återföra sin ormstungna hustru Eurydike till de levande.

Genom sin konstnärliga talang i form av harpospel lyckas han betvinga Hades och Persefone att återlämna Eurydike,

Porträtt (ofullbordat) av Rainer Maria Rilke, målat av Paulina Modersohn-Becker.

mot löftet att inte vända sig om när paret är på väg upp ur underjorden. I sin manliga iver kan han naturligtvis inte lägga band på sig själv, vänder sig om strax före uppstigandet, och Eurydike sjunker beledsagad av Hermes åter ner i dödsriket. Orfeus, eller representanten för de sköna konsterna, blir således den som har förmåga att upphäva gränsen mellan det döda och det levande, att spegla både den belysta och den obelysta sidan av varandet. På så sätt utgör det konstnärliga skapandet nyckeln till förståelsen av varandet.

Nedteckningar av ett sjukdomsförlopp

Inspirationen till sonetterna fick Rilke genom en samling dagboksanteckningar som skickades till honom från modern till en ung kvinna, Wera Oukama Knoop. Sonetterna är tillägnade henne som en gravvård. Wera hade nedtecknat sina upplevelser under sitt utdragna sjukdomsförlopp i leukemi och beskriver spontana remissioner med åtföljande livsglädje och styrka interfolierade med återfall. I Rilkes sonetter används Orfeusmotivet som bakgrund för sjukdomen.

/— — —/

Nära var sjukdomen. Redan i skuggornas makt, redan misstänkt flyktigt och snabbt gick blodet, drev fram mot sin naturliga

vår
Åter och återigen, stört utav mörker och fall
Glänste det jordiskt. Tills det gick, med fruktansvärt återskall
Igenom tröstlöst öppen dörr

(Sonett I:25)

Orfeus får belysa sjukdomens faser

Den unga flickans pendlande mellan sjukdomens olika faser illustreras med Orfeus' besök i underjorden (i skuggornas makt), den hägrande remissionen och pånyttfödelsen (drev fram mot sin naturliga vår ... glänste det jordiskt) och uppstigandet till de levande. Men lika förutbestämt och oåterkalleligt som Orfeus' vändning mot Eurydike är den slutliga biologiska döden (fruktansvärt återskall) för Wera. Orfeus får själv gå igenom den tröstlöst öppna dörren mot livet.

Den obelysta sidan av varandet synliggörs genom den belysta, levande och finns med som delar av det bestående och ger genom olika smaker, lukter och färgsensationer påminnelse om sin delaktighet i varandet.

Vi handskas med blomma, vinblad och frukt
Det språk de talar är inte detta årets bara
Ur dunklet stiger detta brokiga uppenbara
Och har en strålgans kring sig kanske

Utav de dödas svartsjuka, av dem som stärkte jorden
Vad vet vi om den andel de kan ha i detta?

Det var sen länge deras egenart att sätta
Must till leran av sin mærg, nu frigjord vorden
/— — —/

(Sonett I:14)

Övertygelsen gav lugn inför döden

Som en ödets ironi drabbades Rilke själv av leukemi bara några år senare. Symtomen var vaga och smygande, men efter upprepade sanatorievistelser diagnostiserade hans läkare, en doktor Haemmerli, sjukdomen. I dåtida självpåtagen paternalism vägrade han att avslöja diagnosen för den sjuke [3]. Rilke själv var dock tidigt medveten om sin förestående biologiska död, men han hyste ingen ångslan inför den. Han var övertygad om att han skulle kvarstå i varandet, inte återuppstå i religiös bemärkelse, utan att han i sin död skulle fortsätta att utgöra en del av »das Sein«. Rilke gör en stilenlig sorti från de levande. I samband med att

han, i väntan på dambesök, skar en rosenbukett på slottet Muzot i Schweiz stack han sig på en tagg av den växt han under sitt författande så ofta metaforiskt åberopat. Han ådrog sig en infektion under en nagel, som till följd av hans ned-satta immunförsvar generaliserades.

Res ingen minnessten. Nej låt blott rosen
Glöda till hans förmån varje år
Ty Orfeus är det. Och metamorfosen
Till det ena eller andra är inget vi förstår
/— — —/

(Sonett I:5)

Återupplivning en konstnärlig förmåga

En central tanke vad gäller begreppet återupplivning hos Rilke är att detta är liktydigt med att åskådliggöra det döda i det levande. Denna förmåga har bara en representant för de sköna konsterna. Symbolgestalten för denna förmåga blir Orfeus. Läkaren må ha möjligheter att återetablera cirkulation och andning hos till synes livlösa personer, men att upphäva gränsen mellan det levande och det döda har endast den konstnärligt skapande människan. Rilke hade ingen större tilltro till den medicinska vetenskapen. Under slutskedet av sin sjukdom undanbad han sig ytterligare läkarbesök. Han önskade endast att hans privata sköterska skulle läsa högt för honom ur Marcel Prousts »À la recherche du temps perdu« (»På spaning efter den tid som flytt«). Huruvida återupplivning ur ett biologiskt eller medicinskt perspektiv är möjlig tog han aldrig ställning till.

Referenser

1. Dödsbegreppet. Statens offentliga utredningar; SOU 1984;79.
2. Rilke RM. Die Sonetten an Orfeus. Översättning av Gustafsson L. Stockholm: Norstedts Förlag; 1987.
3. Freedman R. Life of a poet. Rainer Maria Rilke. Evanston, Illinois: Northwestern University Press; 1996.

Beställning

Läkartidningen

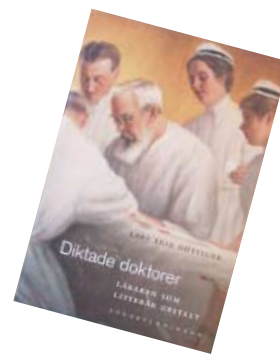
Lars Erik Böttiger, professor i invärtes medicin, gav 1994 ut boken »Litterära läkare« som behandlade läkare som övergått till författarbanan. Nu presenterar han en bok med omvända förtecken, nämligen hur läkarna har skildrats i litteraturen, såväl av läkare som av lekmän.

»Böttiger har gjort en närmast fullständig och systematisk djupdykning i skönlitteratur och dramatik genom fyra–fem sekler, från Shakespeare, Rabelais och Molière fram till våra dagar. Med stor sakkännedom och mycken vishet guidar oss Böttiger genom läkarskildringarnas historia och ger därmed läsaren såväl ny kunskap som fördjupade insikter.«

Utdrag ur recension av Matts Lindberg, Bibliotekstjänst

Pris 200 kronor

Diktade doktorer

Beställer härmed.....ex
av »Diktade doktorer»

.....
namn

.....
adress

.....
postnummer

.....
postadress

Insändes till Läkartidningen
Box 5603
114 86 Stockholm

Faxnummer: 08-20 74 35

www.lakartidningen.se
under särtryck, böcker